

BİRÜNİ'NİN ETNİK MENSUBİYETİ HAKKINDA TARTIŞMALAR*

Prof. Dr. İsmail YAKIT**

Öz

Bir filozofun, bir düşünürün, bir bilim adamının fikirleri, düşünceleri, sistemi ve dünya görüşü daha önemli değil mi? Onun şu veya bu etnik kökenden olması, şu veya bu millete mensup olması neyi değiştirir? Bu ve buna benzer soruları çoğaltabilirsiniz. Elbette, bir düşünürün, filozofun, bilim adamının felsefesi, fikirleri, buluşları etnik kökeninden daha önemlidir. Bunda hiçbir kuşku yok. Ancak, kaynaklar farklı yorumlanıyor, çarpıtılıyor, hattâ oradan farklı milliyeti akla getirecek yorumlar yapılıyorsa veya birileri hiç alakası olmadığı halde, farklı kökenlere dayandırıyor ise; araştırmacıların ve bilim adamlarının kaynakları tekrar ele alıp, onların ışığında iddiaları incelemesi, yanlış olanlarını çürütmesi, doğruları ortaya koyması gerekmektedir.

Bu itibarla, "En büyük İslam bilgini" olarak literatüre girmiş ve ünlü bilim tarihçisi G. Sarton'un eserinde bir asrı adına tahsis ettiği, matematik, astronomi, tıp, trigonometri, fizik, kimya, eczacılık, tarih, coğrafya, felsefe, etnoloji, botanik dinler tarihi alanlarında pek çok eser vermiş Ebu Reyhan el-Birünî (Beyrûnî de denir)'nin Arap, Fars veya Türk olduğuna dair pek çok tartışma yapılmıştır. Bu tartışmalar zaman zaman bilimsel olmaktan çıkmış, hatta kaynakların yanlış değerlendirilmesine kadar varmıştır. Öte yandan bugün İranlılar internet ortamında olsun, dünya çapında ansiklopedilerin ilgili maddelerinde olsun, Ortaasya kökenli bütün filozof ve bilim adamlarının hepsini -kaynak ve tarih bilgilerini yanılarak- İranlı gösterme gibi bir hevesleri vardır.

Bu bildirimizde konunun Birünî'niyle alakalı olan kısmını ve tartışmaları bilimsel olarak ele almak istiyoruz.

Anahtar kelimeler: el-Birünî, İran, Türk, Arap, Harezmi, Orta Asya, Kaşgarlı Mahmut.

* 2. Uluslararası Felsefe, Eğitim Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu (Bildiri) 03-07 Mayıs 2017, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.

** Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, ismailyakit@gmail.com

Discussions On The Ethnic Identity Of Birunî

Abstract

Isn't it more important for a philosopher, a thinker or a scientist to have his/her ideas, systems and worldviews rather than to embrace an ethnicity? What differs if he/she has a specific ethnic identity or nationality? A variety of these kinds of questions can be asked. It is no doubt that philosophies, ideas and inventions of a thinker or a philosopher are much more important than his/her ethnicity. Yet, if the archival documents are read differently or distorted and, by doing so, if some philosophers are shown or implied to have some different ethnic origins, it will be necessary for researchers and scientists to reevaluate the sources in order to disprove the false approaches and uncover the truth.

From that point on, to whom a century is allocated by Science Historian G. Sarton, "The Greatest Muslim Scholar" Ebu Reyhan el-Birunî (a.k.a. Beyruni- known for his numerous contributions to the fields of mathematics, astronomy, medicine, trigonometry, physics, chemistry, history, geography, philosophy, ethnology, botanic and history of religions), is one of those scientists whose ethnic identity is widely discussed whether he is Arabic, Persian or Turk. These controversies have been frequently far from being scientific and resulted to the misinterpretation of the sources. Furthermore, Persian scholars are very enthusiastic about showing nationalities of all of the philosophers and scientists from Central Asia as Persian on their Internet Sources and their worldwide famous Encyclopedias by distorting the realities while dating incidences and evaluating archival documents. This paper aims to examine the discussions over Birunî's ethnic origin in above-discussed relations in a scientific manner.

Keywords: *el-Birunî, Iran, Turk, Arab, Harezmi, Central Asia, Kasgarli Mahmut.*

Birunî Kimdir?

Birunî, Türk-İslam âleminin ve dünya tarihinin en önemli bilim adamlarındandır. Adı ve künyesi kaynaklarda *Ebu Reyhan Muhammet bin Ahmet el-Birunî el-Harizmî* olarak geçer. Burada: *Ebu Reyhan*, künyesi olup asıl adı *Muhammet* veya *Mehmet*'tir. *Ahmet* babasının adıdır. *Birunî* hem lakabı hem de şöhretidir. Taşralı anlamındadır. *Harizmî* coğrafi nisbesidir. Harizm'in merkezinde doğduğu için bu nisbeyi de almıştır. Ancak kendisinden önce yaşamış ünlü matematikçi Muhammet bin Musa el-Harizmî ile karıştırılmaması için bu nisbesi çoğu zaman kullanılmaz.

Birunî, 03 Zilhicce 362 Hicri'de / M. 4 Eylül 973 yılında Harizm'in merkezi Kas'ta doğdu. Bu yer Ceyhun nehrinin aşağı kısmındadır.¹ Birunî'ye Beyrunî de denilir. Bir yazma eserinde Beyrunî şeklinde harekelenmiş olmasından dolayı o şekilde kullananlar vardır. Ancak her iki teleffuz da aynı anlama gelir. Kabul edilen ekser görüş Birunî şeklindedir. Farsça olarak "*Birun*" "*dışarı, taşra*" anlamındadır. Dolayısıyla "*Birunî=Taşralı, yabancı, dışarıdan olan*" demektir. Birunî'nin ailesi dışarıdan veya taşradan gelip Kas şehrine yerleştiği

¹ Kas, Şahabbas Veli yakınlarındadır. Bugünkü Karakalpak Özerk Cumhuriyeti veya Özbekistan'ın Hive şehri.

için, onlara Birünî denmiştir. Henri Corbin'e göre, "Birünî", o zamanlar İran sınırları dışından gelenlere verilen bir lakaptır.²

Birünî'nin ailesi hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Zaten kendisi babasını küçükken kaybettiğinden onu hiç tanımadığını, annesinin ise odun toplayarak satıp kendisini büyüttüğünden bahseder. Dedeleri hakkında bilgisi olmadığına dair şiirleri vardır. "Gölgelerinde nimetlendiğini" söylediği Afrigullarından Harizmşahların himayesine girdiği bilinmektedir. "Üstadım" diye nitelendirdiği ünlü matematikçi Ebu Nasr el-Mansur b. Ali b. Irak'tan ders almıştır.³ Ondan Öklit geometrisi ve Batlamyus astronomisi okumuştur. Birünî'nin uzun süreli bir öğrenim hayatı yoktur daha ziyade kendi kendini yetiştiren biridir. Erken yaşlarda eserler vermeye çalışan bir kişidir. Nitekim ilk rasat çalışmalarını 990 yılında 17 yaşındayken Türklerin meskûn olduğu alanlarda yapmıştır. Bu çalışmasında güneşe bakmaktan gözlerinin rahatsız olmasından dolayı güneşin suda aksine bakarak çalışmalarını sürdürdüğünden bahseder.⁴

995 yılında 22 yaşındayken gözlemler ve ölçmeler dizisi hazırlamış ve 8 m. çapı olan bir astronomik çember hazırlamıştır. Yine aynı yıl Me'munilerin Kâs'a saldırmasıyla Harzemşahların saltanatı sona erince huzuru kaçan Birünî, önce Büveyhiler'in idaresinde olan Rey şehrine gitmiş ve bir süre yoksulluk çekmiştir. 997'de tekrar Kas'a geri dönmüş ve ünlü matematikçi ve astronomu Ebu'l-Vefâ el-Büzcânî ile buluşmuş ve beraber ay tutulmasını incelemişlerdir.⁵ Aynı yıl Buhara'ya geçmiş ve Samanî hükümdarı II. Mansur'un himayesini görmüştür. 998'de Cürcan'a gitmiş ve Kâbüs Veşmgir'in himayesine girmiştir. Kâbüs'tan destek gören Birünî meşhur eserlerinden "El-Asâru'l-Bâkiye An Kurûni'l-Haliye" (Boş Asırlardan Arta Kalan Eserler) adlı eserini ona ithaf etmiştir. Meşhur filozof ve hekim İbn Sina ile mektuplaşmaları da bu döneme rastlamaktadır. Kâbüs'a minnet duymasına rağmen onun katı kalpliliğinden hoşlanmayan Birünî, Me'muni hanedanından Ebu'l-Hasan Ali b. Me'mun'un daveti üzerine 1009 yılında Cürcan'ı terk eder ve Gürgenç'e gider. Gerek Ebu'l-Hasan Ali ve gerekse kardeşi Ebu'l-Abbas Me'mun'dan çok memnun kalır. Hatta "şahın çemberi" adını verdiği kendi icadı olan astronomi aletini Ebu'l-Abbas'a ithaf eder.⁶ Onların sarayında üne kavuşur ve onlara danışmanlık yapar. İlmi çalışmalarını daha verimli olarak devam ettirir. Bu arada ünlü hekim Ebu Sehl İsa el-Mesihî ile de iletişimde bulunur. 1017 yılında Gazneli Mahmut, Harizmlilerin topraklarını kendi ülkesine katar. Bu arada Mahmut, Birünî'yi, hocaları Ebu Nasr el-Mansur b. Ali b. Irak, Abdüssamed

² H. Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, Çev. H. Hatemi, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2013, s. 268.

³ İ. Ağah Çubukçu, "Birünî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII, Ankara 1985, s. 89 vd.

⁴ Ebu Reyhan Birünî, *Tahdidü Nihâyeti'l-Emâkin li Tashîhi Mesâfîti'l-Mesâkin*, Tahk ve Neşr. Muhammet Tavit Tanci, Ankara 1962, s. 135-136.

⁵ Birünî, *Tahdidü Nihâyeti'l-Emâkin li Tashîhi Mesâfîti'l-Mesâkin*, s. 236.

⁶ Ebu Reyhan Birünî, *Kânûnu'l-Mes'ûdi fi'l-Hey'e ve'n-Nücûm*, Tahk ve Neşr: Seyid Hasan Bârânî, II, Haydarabat 1954, s. 612.

b. Abdüssamed ve Gürgeç'te beraber çalıştığı Ebu'l-Hayr el-Hammar'ı Gazne'ye götürür. Bu arada Birünî 44 yaşındadır. Birünî siyasi konumu sebebiyle bir süre Gazne'de göz hapsinde tutulur.⁷

Gazne'de en büyük sıkıntı halkın zihniyetidir. İlim adamlarını zındıklıkla, dinsizlikle suçlayan bir zihniyet hâkimdir. Nitekim hocalarından Abdüssamed öldürülmüştür. Birünî'yi de hedefe alsalar da etkili olmamıştır. Gazneli Mahmut'un yardım ve desteğini görür. Mahmut'un onun için "Sarayımızın en değerli hazinesi" dediği rivayet edilir. Birünî, Mahmut'un ölümünün arkasından "âlemin aslanı", "zamanın yegânesi" gibi övgüler yağdırır. Çünkü Mahmut, sarayını şair, edip, bilgin ve filozoflarla doldurmuştu. Birünî Gazne'de bulunduğu ilk on yıl içinde çok verimli çalışmalar yapar. Özellikle "Kitabu't-Tahkik Mâli'l-Hind" isimli eseri o dönemin meyvesidir. Çünkü Mahmut, 1002-1026 yılları arasında Hindistan'a çeşitli seferler düzenledi ve pek çok yerini fethetti. Birünî de İslam âlemine katılan bu yeni ülkeyi tanımak ve oradaki bilgilerden istifade etmek için çeşitli vesilelerle Hindistan'a gider. Sanskritçeyi öğrenip Hint bilginleriyle tartışmalara girmiştir.⁸

Birünî'nin Kaşgarlı Mahmut döneminde sadece ilmi değil, siyasi ve kültürel temasları da olmuştur. Mesela Volga boylarındaki Türk Hakanı'nın 1024 yılında Kaşgarlı'ya gönderdiği heyetle görüşmüş, kutuplarda güneşin batmadığı bilgisini doğrulamış ve hatta bu arada bu konuda ölüme mahkûm edilen birini de Sultan'ın elinden kurtarmıştır.⁹ 1030'da Kaşgarlı Mahmut'un ölümünden sonra tahta geçen oğlu Sultan Mesut da bilginleri himaye eden ve onlara değer veren bir kişiydi. Birünî bu dönemde önemli çalışmalar yaptı ve eserler yazdı. Bilhassa "el-Kanun el-Mes'udi"yi Sultan Mesut'a ithaf etti. Mesut bu ithafa bir fil yükü gümüş para ile ödüllendirdi ama Birünî "bu para beni rahata alıştırır, çalışmam" diye hediye kabul etmedi.

Birünî uzun süredir kendisini etkileyen hastalıktan 1035'te 62 yaşında kurtulduğunu eserinde belirtir ve aynı yıl ünlü hekim Ebu Bekir Zekeriyâ Razi'nin eserlerinin kataloglarını hazırlamaya çalışır. 1041'de Sultan Mesut da ölünce yerine oğlu Mevdud geçer (1041-1049). Onun zamanında da çalışmalarını sürdürür. Ona da iki kitap ithaf eder. Daha sonra görme ve işitme güçlüğü çekmeye başlar. Öğrencilerini yardımcı edinir. Son eseri *Kitabu's-Saydele fi't-Tıb*'tir (*Kitabu's-Saydene* de denir). Yazdığına yaş sekseni geçmiştir. Gazne'de vefat eden Birünî'nin vefat yılı kesin değildir. Seksen yaşını geçtiği eserlerinin muhteviyatından anlaşıldığı için birçok yerde belirtilen 1048 tarihi geçerli değildir. Ekseri kaynakta geçen 1051 tarihi kesin değildir. Yakut'un belirttiği 1012 tarihi de istinsah hatasıdır. Vefat tarihinin H. 453/M. 1061¹⁰ olmasının tarihi verilere daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

⁷ Günay Tümer, "Birünî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992, s. 207.

⁸ Tümer, *a.g.y.*, s. 207; Krş. İ. Yakıt - N. Durak, *İslam'da Bilim Tarihi*, Tuğra Matb., Isparta 2000, s. 160-161.

⁹ el-Hamavi Yakut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 310, London 1923.

¹⁰ Günay Tümer, "Beyrunî'nin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Çalışmaları", *Beyrunî'ye Armağan*, 2. Basım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 209.

İlmi Şahsiyeti ve Bilim Tarihindeki Yeri

Dünya çapında ünlü bilim adamlarından ve Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı hocamızın da hocası olan Sarton “*Bilim Tarihine Giriş*” isimli meşhur eserini, asırlara göre bilim adamlarını tahsis ederken, XI. asra “*Birünî Asrı*” adını vermiştir. Yine Sarton ona “*Bütün zamanların en büyük bilginlerinden biri*”¹¹ derken; Barthold da “*En büyük İslam âlimi*”, “*eşsiz müellif*”¹² sıfatlarıyla niteler. Gerçekten onun matematik ve tabii bilimlerdeki başarısı ve orijinalliği muhteşemdir.

Birünî, Batı dünyasında *Alboron* veya *Aliboron* olarak tanınmıştır. Çok yönlü bir bilgin olan Birünî matematik, astronomi, tıp, trigonometri, fizik, tabii bilim, eczacılık, jeoloji, jeodezi, botanik, mineroloji gibi pozitif bilimler olduğu kadar, sosyoloji, felsefe, tarih, coğrafya, etnoloji, dinler tarihi filoloji gibi sosyal ve beşeri bilimlerde de kendini göstermiş ve cem’an 30 kadar bilim alanında araştırmalar yapmış yüzden fazla eser yazmıştır. Ancak bunlardan bize yaklaşık 22 kadarı intikal etmiştir. Birünî, Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsça, Sanskritçe, Yunanca, İbranca bilmekte olup sadece İslam âleminin değil, bütün dünyanın tanıdığı ve saygıyla andığı bir bilim adamıdır. Eserlerinin pek çoğu Batı dillerine çevrilmiş ve defeatle basılmıştır. 1973 yılında Unesco, doğumunun 1000’nci yılı münasebetiyle bütün dünyada anılmasını sağlamıştır.

Birünî bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi ve çalışma azmiyle hurafeden arınmış bir dindarlığı bir araya getirmiş ve objektiflikten de ödün vermemiştir. Onun hipotezlerin deneylerle doğrulanmasına, gözlem, ölçme ve hesaplamalara verdiği önem ve metodu çağımızın bilim anlayışına ne kadar yaklaştığının göstergesidir. O bir filozof olmaktan ziyade bir bilim adamıdır. İlmi konularda yüzeysel kalmaktan veya kuşkulu davranmaktan sürekli kaçınmış, vaktini gözlem, deney ve ispatlama yolunda geçirmiştir. O metodunu, pozitif bilimlerin yanı sıra sosyal bilimlerde de uygulamış, hakikati arama ve ona ulaşma zevkini en yüce bir zevk olarak telakki etmiştir.

Birünî matematikte özellikle trigonometri alanında oldukça ayrıntılı çalışmalar yapmıştır. Trigonometrik fonksiyonların birer oran veya sayı niteliğinde olduklarına dikkat çekmiştir. O zamanlar bilinen sinüs, kosinüs, tanjant fonksiyonlarına sekant, kosekant ve kotenjant fonksiyonlarını eklemiş ve yarıçapın 1 kabul edilmesini önermiş, böylece yeni buluşlarıyla trigonometriye yeni bir yöntem kazandırmıştır. Onun kazandırdığı bu yeni fonksiyonlar Avrupa’da 15. asrın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır.¹³

Birünî deneysel fizik alanında da çok önemli buluşlara imza atmıştır. Madelerin özgül ağırlıklarını dikkate alarak birbirinden ayrılacaklarını düşünmüş ve “*konik alet*” adını verdiği bir aparattan yararlanmış. Bildiğimiz

¹¹ Georges Sarton, *Introduction to the History of Science*, The Williams & Wilkins Comp, 1950, I/707.

¹² W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Neşr ve Notlar: M. Fuat Köprülü, 6. Baskı, Ankara 1984, s. 52.

¹³ Melek Dosay Gökdoğan, *Bilim Tarihinde Türkler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2016, s. 53.

güğüme benzeyen bu aletle sekizi maden, gerisi değerli taş olmak üzere 23 katı ve 6 da sıvı olmak üzere cem'an 29 maddenin özgül ağırlıklarını günümüzde hesaplanan değerlerine çok yakın olarak belirlemiştir.¹⁴

Biruni'nin en çok temayüz ettiği alan hiç şüphesiz astronomidir. Özellikle tutulma düzleminin sabit olup olmadığı konusunu incelemiş ve bu eğilimin sabit olduğu sonucuna varmıştır. Ölçümlerdeki farkların kusurlu aletlerden kaynaklandığını fark etmiştir. Hâlbuki asırlar sonra Nicolas Kopernik (1473-1543), rasat sonuçlarına bakarak tutulma düzlemi eğiminin sabit olmayıp zamanla değiştiğine karar vermiştir. Bugün ise Kopernik'in yanıldığı Biruni'nin daha isabetli karara ulaştığı anlaşılmıştır.¹⁵ Yine astronomi gözlemlerinde aletlerin boyutlarını büyütmeden hassaslıklarını artırma problemi uzun yıllar çözülmeleyen bir problem olarak kalmıştır. Biruni, verniye prensibine benzer bir yol olan açı büyüklüklerinin okunduğu cetvelleri çapraz çizgilerle taksimatlandırma yöntemini önermiş, böylece tarihte bu yöntemin ilk öncüsü olmuştur. 14. asırda Levi ben Gerson ve 16. yüzyılda da Danimarkalı astronom Tycho Brahe de bu yöntemi kullanmıştır. Zira Biruni'nin bu hususları belirttiği "*Harezmi Ziyicinin Temelleri*" adlı eseri 12. nci yüzyılda matematikçi ve mütercim Abraham ben Ezra'nın İbranca çevirisiyle Avrupa'ya tanıtılmıştı.¹⁶

Biruni deneysel kimya ile de ilgilenmiş "*Kitabu'l-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir*" (Cevherlerin Bilgisi Hakkında Bilginlerin Kitabı) adlı eserinde, Antikçağ'dan beri savunulan "*dönüşüm kuramı*" olarak bilinen "*simya*"nın doğru olmadığını, bakırı altın yapma veya madenleri gümüş ve altına çevirme yönteminin doğru olmadığını söylemiştir.

Biruni jeoloji alanında da zamanında en orijinal görüşlere ulaşmış bir kişiydi. Sözelimi Ceyhun Irmağının yatağının değiştiğini de belirtmiştir ve İndus havzasının alüvyonlu toprakla dolduğunu ve denizden kazanıldığını söylemiş, denizlerin karalara, karaların da denizlere dönüştüğü¹⁷ kuralını fosillere ait gözlemleriyle bulmuştur.

Biruni, tıp ve eczacılıkla ilgili önemli eserler vermiştir. "*Kitâbu's-Saydele (Saydene) fî't-Tıp*" adlı eseri bu konuda en önemli eseridir ve bitkilerden, hayvanlardan ve madenlerden elde edilebilecek ilaçlar konusunda detaylı bilgiler vermektedir. İlaç konusunda basit ve mürekkep ilaç yapımlarını ve ilaç yapımlarında dikkat edilmesi gereken hususları ayrıntılarıyla belirtmiştir.¹⁸ O ayrıca Botanikle de ilgilenmiş bitki şekillerinin rastgele olmadığını ve tac yaprakların sayısının ekseriya 3, 4, 5, 6 veya 18 olduğunu, 7 ve 9 taç yapraklı çiçek olmadığını¹⁹ gözlemlemiştir.

¹⁴ Aydın Sayılı, "Doğumunun 1000. Yılında Beyruni", *Beyruni'ye Armağan*, Ankara 2011, s. 23-24.

¹⁵ Sayılı, "a.g.m.", s. 12.

¹⁶ Sayılı, "a.g.m.", s. 11; Gökdoğan, *a.g.y.*, s. 54.

¹⁷ Fatih Gökmen, "Biruni", *İslam Ansiklopedisi*, II/646, MEB, İstanbul 1961.

¹⁸ A. Süheyl Ünver, "Ebu Reyhan el-Beyruni'nin Farmakoloji İle İlgili Görüşleri", *Beyruni'ye Armağan*, Ankara 2011, s. 41 vd.

¹⁹ Gökdoğan, *a.g.y.*, s. 54.

Birünî, tabii bilimler olduğu kadar sosyal ve beşeri bilimlerde de söz sahibidir. Felsefi eserleri maalesef bize kadar ulaşmamış olsa da onun, “*el-fete'l-fâzıl*” (=erdemli delikanlı) diye hitap ettiği ve kendisinden sadece yedi yaş küçük İbn Sina ile mektuplaşmaları ve Aristo felsefesine karşı yaptığı eleştiriler²⁰ ve özellikle ünlü filozof ve hekim Ebu Bekir Zekeriya Razi'nin Aristo felsefesine karşı düşünceleriyle yakından ilgilendiği biliniyor. Zaten 62-63 yaşlarındayken Zekeriya Razi'nin eserlerinin katologlarını hazırlamıştır.

Birünî, kronoloji ve coğrafya ile ilgili çalışmalarında yeryüzünde yaşayan kavimlerin dilleri, dinleri, kültür ve medeniyetlerini araştırmıştır. Bir kültür tarihçisi gibi incelemiş ve İslam dini dışındaki dinler hakkında karşılaştırmalı bilgiler de vermiştir. İslam dininin diğer dinlerden üstün olduğunu vurgulamıştır.²¹ Özellikle “*Kitabu't-Tahkik Mâ li'l-Hind*” (*Hindistan Araştırmaları*) adlı eserinde Hint kültürünü Antikçağ Grek, İran ve İslam kültürüyle karşılaştırarak anlatmıştır. Aydın Sayılı Hoca, “*Hindistan üzerine kaleme aldığı kitabı eskimeyen ve değerlerini kaybetmeyen birer kaynak niteliğindedir. Hindistan konusunda, İslam dünyasında Beyrunî'nin izinde yürüyen başka bir kimse yoktur. Kronoloji alanında da konuyu Beyrunî kadar geniş kapsamlı tarzda ele alan olmamıştır.*”²² demektedir. Astrolojiye pek olumlu bakmayan Birünî, sihir, büyü ve efsun gibi temelsiz bilgi ve düşüncelere inanmadığı gibi, hokkabazlık, göz boyama ve hipnotizmanın ne olduğunu da göstermeye çalışır. Hatta adı geçen kitabında “*Hindistan'da rastlanan ve halkın bilgisizliğini sömüren bilimler*” başlığını taşıyan bölümde bunlar hakkında bilgiler vermeye çalışır.²³

Birünî hem matematik hem de ülkeler coğrafyası alanında da başarılı çalışmalar yapmıştır. Boylam belirlemede kendine has bir metot geliştirmiştir. Metodu ise, iki nokta arasındaki boylam farkını o iki nokta arasındaki mesafe ile enlem farkı bilgilerinden çıkarmaya dayanan bir metottur. Bu yolla şehirlerin coğrafi yerlerini ölçmeye çalışmıştır. Birünî, aynı zamanda kibleyi tam olarak tespit için yöntem geliştirmiştir. Bu uğraşı için kıyamet günü Rabbin'den sevap ummaktadır.²⁴ Israrlı çabalarıyla dünyanın yarıçapını/çapını ölçmeyi başarmıştır. Ölçümleri günümüz değerleriyle hemen hemen aynıdır. Onun yöntemine Avrupa'da “*Birünî Kuralı*” denmektedir. İngiliz Newton'dan önce yerçekimi konusunda incelemeler yapan Birünî, dünyanın büyük bir hızla dönerken üzerindeki cisimlerin, ağaçların, taşların boşluğa fırlamamasının sebebinin dünyanın merkezi tarafından çekiliyor olmasındandır diye izah eder.²⁵

Birünî, Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları hakkında oldukça ilgi çekici bilgiler de verir. Bu bilgileri muhtemelen Gazneli Mahmut'un sarayına gelen yaban-

²⁰ M. Tavit Tanci, “Beyrunî'nin İbn Sina'ya Yöneltiği Bazı Sorular, İbn Sina'nın Cevapları ve Bu Cevaplara Beyrunî'nin İtirazları”, *Beyrunî'ye Armağan*, Ankara 2011, s. 232 vd.

²¹ Tümer, “Birünî”, *DİA*, VI/212.

²² Sayılı, “a.g.m.”, s. 20.

²³ Ebu Reyhan Birünî, *Kitabu't-Tahkik Mâ li'l-Hind*, Tahk. Sachau, Haydarabat 1958, muhtelif sayfalar.

²⁴ Ebu Reyhan Birünî, *Tahd. Nihaye. Emâ.*, s. 14-16.

²⁵ Carra De Vaux, *Les Penseurs de l'Islam*, II, Paris 1920, s. 215-217.

cı elçilerden de almış olduğu anlaşılıyor. Hint ve Çin denizinde sefer yapan gemilerin enkazıyla Kuzey Atlantik Okyanusu'nda karşılaşmış olduğunu ve Atlas Okyanusu'yla Büyük Okyanus arasında bir irtibat bulunduğuna şahit olduğunu söylüyor. Afrika'nın güneyinde Hint Okyanusu'nun uzantısında bir deniz olduğunu, dolayısıyla bugünkü adıyla Ümit Burnu'nu biliyordu. Ayrıca İdil Bulgarlarının ülkesinin Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzandığını ve Lapland ile Finlilerin buralarda yaşadığı hakkında bilgi sahibiydi. Bu bölgelerde köpeklerle çekilen kızaklarla nakliyat yapıldığından bahsediyor.²⁶

Birunî ahlak ve toplum düzeni hakkında da görüşlerini belirtmiştir. *"Ahlak ve davranışça güzel olmak bizim elimizdedir. Kendi isteklerini denetleyebilen özüne bir çekidüzen verebilen bir kişi, kötü diye değerlendirilen huylarını iyiye çevirebilir. Manevi çirkinliklerini gidererek iç âlemini aydınlatabilir. Ruhi (ruhani) tıp ile manevi hastalıklarını tedavi ederek iç yüzündeki marazlardan ve çirkinliklerden kurtulabilir."*²⁷

Birunî'ye göre insan üç şeyden dolayı mutsuz olur.

1- İnsan yeryüzünün en seçkin yaratığıdır. Ancak insanlar arasında kıskançlık vardır ve birbirlerinin sahip oldukları şeylere kıskanırlar. Sonunda toplumsal huzursuzluk olur.

2- İnsanlar kendi kabilesini, inancını ve mezhebini ötekilerden üstün görür ve bu da insanlar arasında sürtüşmelere yol açar.

3- Hurafeler ve boş inançlar, insanlığın gelişmesini önler ve anlaşmazlıklar doğurur.²⁸

Aydın Sayılı hocamız onun için, *"Beyrunî, bütün hayatını ve varlığını bilime ve yüksek düzeyde bilimsel araştırmaya adanmış, bilimsel araştırmayı kendisi için âdeta kutsal bir görev olarak benimsemiştir."*²⁹ demektedir. Şu halde, kısaca ifade etmek gerekirse Birunî çağını aşan, ölçü, deney ve gözleme önem verdiği kadar, akıl yürütme ve mantığa önem veren hurafe ve aldatıcı sözlere inanmayan İslam âleminin olduğu kadar, dünyanın da kabul ettiği büyük bir bilgidir.

Kökeni Hakkındaki İddialar

Tarihte isim yapmış, eserleri ve fikirleriyle kendisinden sonra gelenleri etkilemiş her büyük adamı sahiplenmek genel olarak toplumların eskiden beri devam ettire geldikleri bir alışkanlığıdır. Bunun için bazen kaynaklar bile tahrif edilmekte, hiç alakası olmayan gerekçelerle sahiplenilmektedir. İşte bunlardan biri de bilim tarihinin en büyük simalarından olan Birunî hakkındadır. Onun etnik mensubiyeti hakkında birtakım iddialar kesinmiş gibi gerek bazı araştırmalarda ve kitaplarda ve gerekse internet ortamında sürdürülmektedir. Daha önceki araştırmamızda da söylediğimiz gibi, Orta Asya *Türkistan-ı Kebîr* havzasında yetişmiş ve etnik olarak Türk olan birçok bilim,

²⁶ Sayılı, "a.g.m.", s. 18.

²⁷ İbrahim Olgun, "Beyrunî'nin Kişiyi ve Topluma Bakışı", *Beyrunî'ye Armağan*, Ankara 2011, s. 57.

²⁸ Olgun, "a.g.m.", s. 58; Krş. Çubukçu, "a.g.m.", s. 89 vd.

²⁹ Aydın Sayılı, "Beyrunî ve Bilim Tarihi", *Beyrunî'ye Armağan*, Ankara 2011, s. 69.

felsefe ve devlet adamına sahip çıkan İranlılar, Birünî'ye de sahip çıkmakta hiç gecikmemişlerdir. Birünî'yi Türk'e yakıştıramayan ve kendisine bir tarih yaratmaya veya tarihi şahsiyetleri kendine mal etmeye çalışanlar da onu ya kendilerinden göstermişler veya kendilerinden gösteremiyorlarsa bir başka kavme aitmiş gibi gösterme çabası içine giriyorlar. Söz gelimi bazıları Birünî'yi Soğd asıllı göstermektedir. Bu arada Avrupalı bazı yazarlar da hiçbir delile dayanmaksızın onu Pers veya Arap gösterme yarışı içindedirler. Çalışmalarında her ne kadar ciddi ve bilimsel olsalar da milliyet konusuna gelince, hele Türk-lük söz konusu olunca, ciddiyet ve bilimsellikten her nedense uzaklaşıyorlar.

Her şeyden evvel şunu ifade etmek gerekir ki, Birünî'nin eserlerinde onun etnik mensubiyeti hakkında açık ve sarıh bir ifadeye rastlamıyoruz. Zaten kendi döneminde etnik hususlar söz konusu değildi. Müslim veya gayri müs-lim olma söz konusuydu. Etnik hususiyetler, daha ziyade toplumların karakteri, alışkanlıkları kısaca ahlaki özellikleri vs. söz konusu olduğunda *"falanlar veya filan kavim şöyledir"* gibi söylenirdi. Nitekim Birünî'de de bunu görüyo-ruz. Hatta İranlılar'ı niçin sevmediğini aşağıda belirteceğiz.

Türkler, Müslüman oldukça İran içlerine yerleşmişler ve İran'da Türk nü-fusu Pers nüfusundan çok daha fazla olmuştur ki, Türkler İran içinde tarihte pek çok devlet kurmuşlar ve yönetmişlerdir. Müslüman olmayan Türkler ise, *"darülharb"* sınırı içinde kalmıştır. Onun için Türkler Müslüman oldukça kendi kabilesi, kendilerini yöneten sülalelerin isimleriyle anılıyorlar ve kendileri de *"Türk"* adını kullanmıyorlardı. Çünkü Türk o asırlarda *"darüislam"*ın dışında doğuda ve kuzeyde kalanların isimleriydi. Müslümanlar, Karahanlı, Gazneli, Harzemşahlı, Selçuklu adını alıyordu, ama Türk olmalarına rağmen bir türlü *"Türk"* adını kullanmıyorlardı.

İşte böyle bir dönemde, Türkistan bölgesinde yetişen bir âlim kendi etnik mensubiyetini açıkça ifade etmiyordu. Arap ve Fars isimlerinin kullanılması ise dilden ve kültürden dolayı idi. Onun için Batılılar bir Ortaasyalı bir bilgin için Arap ve İranlı derken, genelde ve sathi olarak kullanılan eserlerinin diline bakarak böyle diyorlardı. Öte yandan Araplar Arap olmayan herkes için dai-ma *"Acem"* terimini kullanır. Bu kelime anlam itibarıyla *"Arap olmayan"* demektir. Acem tabiri tarihte her nasılsa Perslerin sıfatı olmuş. Her acem İranlı gibi ele alınmış. Batılı araştırmacıları yanıltan bir diğer nokta da budur. Şimdi iddiaları maddeler halinde ele alalım:

1- Birünî, hayatı bölümünde de söylediğimiz gibi, babasını çok küçükken kaybetmiş biridir. Dedesi ve diğer cedleri hakkında bilgisi yoktur. Bunu, *"Ben gerçekten kim olduğumu, nesebimi bilmiyorum. Ben babamı tanımıyorum ki, dedemi bileyim"* şeklinde hazin bir şekilde ifade eder. Yıllar sonra yazdığı bir şiirde de annesinin odun taşıyarak ve satarak kendisini büyüttüğünü belirtir: *"İnni Ebu Lehebun bilâ edeb, Na'm ve vâlideti hammâlete'l-hatab"* (*Ben huysuz bir Ebu Leheb gibiyim. Zaten annem de odun taşıyan bir kadındı.*) demektedir. Şu halde kendi ifadelerinden nesebi hakkında bilgi edinemiyoruz.

2- Bazıları Birünî'yi Pers veya Harezmi göstermektedir. Kaldı ki Birünî bizzat kendisi bu nevi ifadeleri çürütmektedir. Birünî'nin doğup büyüdüğü

ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği Harezmi o eski İran'ın bir uzantısı olarak görmektedir. Tarihi verilere göre, Peçenekler, Guzlar, Kaylar (=Kayılar) bölgede çoktandır meskün idiler. Biruni'nin doğduğu zamanlarda Harezmi'nin başkenti Kat şehri Peçeneklerin hakimiyeti altında idi.³⁰ Harezmi yönetenler Türk'tü. Batur'a göre, Togan Biruni'nin Peçenek asıllı olduğunu telmihte bulunuyor. Çünkü Biruni'nin eserlerinde geçen "ııı, tengiz, hız, ovbaş vs." gibi Türkçe kelimeler Peçenek ve Oğuz lehçelerinin müşterek kelimeleridir.³¹

3- Biruni'nin aslen "İranlı olduğunu ileri sürenlerin, kendisinin İran milliyet duygusu ile dolu olup, bundan dolayı Arapları hiç sevmeyişi" E. Sachau, *El-Asârü'l-Bâkiye*'nin Mukaddime 27. sayfasında yazdığı³² yahut "Fars kanundan olan her insanı ve İran'a mensup olan her şeyi seven, hatta onlara iradesine hâkim olamayacak derecede âşık halis bir İran milliyetçisi olduğu" hakkındaki Kazvini'nin *Çahar Makale*'sinin ilaveler kısmının 196. sayfasındaki iddialar³³ hakkındaki değerlendirmelerin hiçbir mesnedi yoktur. Zira bu hususlar bizzat Biruni'nin kendi eserlerindeki ifadeleriyle tekzip edilebilir.

4- Biruni, *Kitabu's-Saydele*'nin önsözünde adeta günümüzdeki tartışmalara en net cevabı vermektedir. Niçin Arapça yazdığını savunurken, ne olduğunu söylemese de en azından ne olmadığını açık ve seçik ifade etmektedir. Bu eser merhum Ord. Prof. Şerafettin Yalıtıkaya tarafından tercüme edilmiş ve bunu Ord. Prof. A. Süheyl Ünver, Biruni hakkında yaptığı bir çalışmada onun sözlerini aynen yayımlamıştır. Biruni adı geçen eserinde diyor ki:

"Herkes kendisinin alışkın olduğu ve akrân ve emsalinin arasında konuşup görüştüğü dili, anadilini, daha hoş ve daha tatlı bulur. Ben bunu kendi nefsimden biliyorum. İlim dili olan Arapça yerinde benim anadilimle ilim tespit edilmiş olsa idi, oluk yerine çıkmış (dama çıkmış) deveye veya tarla sürmek için çifte koşulmuş olan zürafaya şaşıldığı gibi şaşılır ve hayret edilirdi. Ben gerek Arapça'yı ve gerek Farsça'yı ana dilimden sonra öğrendim. Bunların ikisi de benim ana dilim değildir. Bununla beraber bana, Arap diliyle hicvedilmem Farsça meth ve sitayiş edilmemden hoş gelir. Bu sözümü Farsça'ya çevrilmiş olan bir ilim kitabının ciddiyet ve güzelliğinin gittiğini ve parlaklığının sönerek husufa uğradığını ve gölge altında kaldığını ve artık ondan istifade etmem mümkün olmadığını takdir edebilenler tasdik ve kabul ederler. Farsça yalnız Kisralara dair verilen haberlere ve gece masallarına yarar."³⁴

5- Biruni, ayrıca, "*Kitabu'l-Cemâhir...*" adlı eserinde yeri geldikçe İranlıların ahlakından, onların mübalağacılık ve yalancılıklarından alaylı bir şekilde bahseder. Ayrıca "*Tahdidi Nihayetü'l-Emâkin...*" ve "*Kitabu's-Saydele (Sayde-*

³⁰ Z. Velidi Togan, "Biruni", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1961, II/636.

³¹ Ebu Reyhan Biruni, *El-Âsârü'l-Bâkiye (Maziden Kalanlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 15.

³² Bkz. Togan, "a.g.m.", II, 635.

³³ Bkz. Togan, "a.g.m.", II/635.

³⁴ Krş. Biruni, *Kitabu's-Saydele*, Terc. Şerafettin Yalıtıkaya, A. Süheyl Ünver'den naklen, "a.g.m.", s. 46.

ne)” adlı eserlerinde Acemler ile Deylemlilerin İslam âleminde hükümlerlik davasına yeltenmelerinin sonuçsuz kalmış olmasından dolayı duyduğu memnuniyetini açıkça söyler.³⁵

6- Birünî’yi Harizm’in yerli halkından gösterenler vardır. Çünkü Harizm topraklarında doğmuştur. Kaldı ki Harizmlileri o, “*İran ağacının bir dalı*” sayar.³⁶ Onları İranlı kabul eder.³⁷ Birünî Harizmlilerin yüksek medeniyetinden ve Harizm diliyle yazılmış eserlerden de bahseder. Dolayısıyla kendi dili Harizm dili de olamaz. Harizmliler Farsçayı çok iyi bilirler demektir. Hatta kendi yazdığı Arapça “*et-Tefhim fî Avâilî Sanatî’t-Tencîm*” adlı eserini Harizm’in büyüklerinden Hüseyin el-Hârezmi’nin kızı için Farsçaya tercüme ettiğinden bahseder.³⁸ Eğer Harizm halkının dili onun ana dili olsaydı, o dile tercüme ederdi. Zaten Birünî’yi Harizmliler saymak doğru da değildir. Çünkü Harizme yerleşen babasına Harizmliler “*Birünî*” yani taşralı sıfatını takmışlardır. Yani orali olmadığı, oraya sonradan gelen yabancı olduğu unvanından anlaşılmaktadır.

7- Birünî Soğd asıllı da değildir. Çünkü araştırmalar o dönemde Soğdca’nın bir kültür ve medeniyet dili olduğunu ortaya koymuştur.³⁹ Harizm halkından olan Soğdlular tarihî kaynaklara göre Göktürklerden beriye tarih kitaplarında pek ismi geçmeyen bir halk olsa da dilleriyle yazılmış kitaplar mevcuttur. Hâlbuki kendisi kendi ana dilinin bir ilim dili olmadığını hayıflanarak söylemektedir.

8- Birünî’nin Arap asıllı olması da düşünülemez. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Arapça’yı Farsça gibi sonradan öğrenmiştir. Ayrıca, Arapça eserlerinde kullandığı dil ve üslup onun Arap olmadığını da ispat eder. Bir yabancı Arapçası olduğu her halinden anlaşılır. O kadar çok Arapça söyleyişte garabet söz konusu ki, saymakla bitmez. Bunun Peçenekçenin etkisine bağlayanlar vardır. Eserlerinde sık sık Peçenek ağzıyla Türkçe kelimeler kullandığı sabittir. Sözelimi “*Tahdidu Nihâyeti’l-Emâkin*” isimli eserinin 23. sayfasında “*..Bu küçük deniz, Türkçe’de ‘Hız tenguzi (=Kız denizi)’ yani ‘Bahru’l-azra’ olarak bilinir*” demektedir.⁴⁰ Durum böyle olunca Birünî’nin Peçenek asıllı bir Türk olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

9- Birünî, bizzat kendi ifadeleriyle henüz çocukken Kâs şehrinde saraya ilaç getiren ihtiyar bir Türkmen’le karşılaştığını bildirmesi⁴¹ astronomide yap-

³⁵ Z.V. Togan, “a.g.m.”, II/635-636; Ayrıca Krş. Birünî, *Kitabu’s-Saydele*, Terc. Şerafettin Yalıtıkaya.

³⁶ Birünî, *El-Âsârü’l-Bâkiye.*, s. 47, terc. s. 83 vd.

³⁷ Harezmece “*Dari*” dili olarak bilinmektedir. Osetçe’ye yakın bir Orta İran dili kabul edilmektedir. Farsça’nın bir lehçesi olduğu anlaşılmaktadır. (Lan Whithataker, “Birünî Çalışmalarının Bugünkü Durumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. F. Kızıl, Bursa 2011, s. 261; Krş. M.M. Meçin, “Ebu Reyhan el-Birünî ve Bilimsel Bakışı Üzerine Bir Analiz”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y. 7, XX, 5.

³⁸ Z.V. Togan, “a.g.m.”, II/636; Aynı müellif, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, Enderun Kitabevi (tıpkı basım), İstanbul 1981, s. 98 vd.

³⁹ Tümer, “a.g.m.”, VI/206.

⁴⁰ Bkz. N. Keklik, *Türk-İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, İ.Ü. Yay., İstanbul 1987, s. 145; R. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985, s. 197.

⁴¹ Birünî, *Kitabu’l-Cemâhir.*, Terc. Haydarabat 1936, s. 205-206.

tığı ilk rasatlarını Türklerle meskûn bölgelerde yapması, Kıtay Han'ın elçilere bizzat sorular sorması, kendisine yağmur taşı getiren bir Türk'le konuşması vs.⁴² dikkate alınırsa onun Türkçe bildiğinin ve Türk olduğunun önemli işaretleridir.⁴³

Sonuç

Biruni'nin etnik mensubiyeti üzerine iddiaları ve tartışmaları ele aldığımız bu çalışmamızı bir sonuca götürürsek görürüz ki, Biruni, Soğd asıllı olmadığı gibi Pers asıllı da değildi. Harezmlileri İran'ın bir kolu saydığından ve İranlıları da sürekli yerdüğinden dolayı Harizmli kabul de edemeyiz. Zaten Harizm merkezine dışarıdan gelen biri olduğu için Biruni yani taşralı denmiş birisine yok değilsin demek etik olmaz. Arapların da -bazı Batılılar onu Arapça yazdığı için Arap bilim adamı saysa da- Biruni'ye sahiplenme gibi bir iddialarının olmadığını görüyoruz. Zaten kaynaklarda bu hususta bir iddia ve tartışma da yoktur. O halde Arap da sayılamaz. Öyleyse geriye tek bir ihtimal kalıyor. O da Biruni'nin Türk asıllı olduğudur. Araştırmacı Ahsen Batur'un Biruni'nin "el-Asâru'l-Bâkiye.." adlı eserini "Maziden Kalanlar" adıyla Türkçe'ye güzel bir çevirisini yaptıktan sonra giriş kısmında "Biruni ve Zamanı" adıyla yaptığı ilavede söylediği gibi,

"Türk olduktan sonra Peçenek veya Oğuz veya Kay yahut Kayı veya hut Kıpçak olmasının pek de bir önemi yoktur... Hakim halklar arasında başka azınlıkların koloni halinde varlığını devam ettirdiğini göz önünde bulundurduğumuzda, Biruni'nin Türklerin dışında başka bir halka mensup olması da elbette mümkün; ama gerek kendi ifadelerinden ve gerekse tarihi kronolojiden anladığımız kadarıyla onun etnik kökeninin Türklerden başka bir halka bağlamanın mantıklı bir izahı yok gibi görünüyor."⁴⁴

Kaynaklar

BARTHOLD, W.: *İslam Medeniyeti Tarihi*, Neşr ve Notlar. M. Fuat Köprülü, 6. Baskı, Ankara 1984.

BİRUNİ, Ebu Reyhan: *Kitâbu's-Saydele fi't-Tıp* (Mukaddimesi), Terc. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1937.

_____ : *Kitabu'l-Cemâhir fi Ma'rifeti'l-Cevâhir*, Ed. F. Krenkow, Haydarabat 1936.

_____ : *El-Kânûnu'l-Mes'ûdi fi'l-Hey'e ve'n-Nücûm*, Tahkik ve Neşr: Seyyid Hasan Bârânî, Haydarabat 1954.

_____ : *Kitabu Tahkiki Mâ li'l-Hind Min Makûletin Makbûletin fi'l-Akl ev Merzûle*, Tahkik ve Neşr: E. Sachau, Haydarabat 1958.

_____ : *Tahdîdu Nihâyeti'l-Emâkin li Tashihi Mesâfeti'l-Mesâkin*, Tah. ve Neş. Muhamet Tavit Tanci, Ankara 1962.

⁴² Biruni, *Tahd. Nihâye Emâ.*, s. 80; Aynı Yazar, *K. Cemâhir.*, s. 219.

⁴³ Bkz. Tümer, "a.g.m.", VI/206.

⁴⁴ Biruni, *El-Âsâru'l-Bâkiye.*, İstanbul 2011, s. 16.

_____ : *El-Asar el-Bâkiye (Maziden Kalanlar)*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

CORBİN, Henri: *İslam Felsefesi Tarihi*, Çev. Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2013.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah: "Birüni", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVII, Ankara 1985, s. 89-95.

DE VAUX, Carra: *Les Penseurs de l'Islam*, V Volume, Paris 1920.

GÖKDOĞAN, Melek Dosay: *Bilim Tarihinde Türkler*, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 91, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2016.

GÖKMEN, Fatin: "Birüni", *İslam Ansiklopedisi*, II, 645-647, MEB, İstanbul 1961.

KEKLİK, Nihat: *Türk-İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

MEÇİN, Mehmet Mekin: "Ebu Reyhan El-Birüni ve Bilimsel Bakışı Üzerine Bir Analiz", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: XX, Doi No: <http://dx.doi.org/10.14225/joh619>, Aralık 2014, s. 1-32.

SARTON, George: *Introduction to the History of Science*, III Vol. The William & Wilkins Comp. 1950.

SAYILI, Aydın: "Beyruni ve Bilim Tarihi", *Beyruni'ye Armağan*, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı: 68, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 67-81.

SAYILI, Aydın: "Doğumunun 1000. Yılında Beyruni" (Biri Renkli altısı siyah fotokopi ile birlikte) *Beyruni'ye Armağan*, s. 2. Baskı (Tıpkıbasım), s. 1-40, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı: 68, TTK Basımevi, Ankara 2011.

ŞEŞEN, Ramazan: *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.

TANCI, Muhammed: "Beyruni'nin İbn Sina'ya Yönelttiği Bazı Sorular, İbn Sina'nın Cevapları ve Bu Cevaplara Beyruni'nin İtirazları", *Beyruni'ye Armağan*, 2. Baskı (Tıpkıbasım), s. 231-301, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı: 68, TTK Basımevi, Ankara 2011.

TOGAN, Z. Velidi, "Birüni", *İslam Ansiklopedisi*, II, 635-645, MEB, İstanbul 1961.

TOGAN, Z. Velidi: *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1534, Tarih Araştırmaları, No: 2, Tıpkı Basım, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TÜMER, Günay: "Birüni", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992, s. 206-215.

TÜMER, Günay: "Beyruni'nin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Çalışmaları", *Beyruni'ye Armağan*, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı: 68, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 209-230.

ÜNVER, A. Süheyl: “Ebu Reyhan el-Beyruni’nin Farmakoloji İle İlgili Görüşleri”, *Beyruni’ye Armağan*, Baskı (Tıpkıbasım), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı: 68, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 41-47.

WHİTAKER, Lan: “Birûni Çalışmalarının Bugünkü Durumu, Bir İnceleme ve Bibliyografya”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. Fatma Kızıl, C. 20, S. 1, Bursa 2011, s. 259-294.

YAKIT, İsmail & DURAK, Necdet: *İslam’da Bilim Tarihi*, Tuğra Matbaası, Isparta 2000.

YAKUT, el-Hamevî: *Mu’cemu’l-Udebâ*, VI vol, London 1923.